

УДК 159.99;323.39

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-5\(65\)-2](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-5(65)-2)

Назарій БАЮРЧАК

аспірант кафедри політичних інститутів і процесів, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018
ORCID: 0000-0001-8946-5493

Nazarii BAIURCHAK

Postgraduate Student at the Department of Political Institutes and Processes Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenko str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
ORCID: 0000-0001-8946-5493

ХАРИЗМАТИЧНА ВЛАДА У КОНЦЕПЦІЇ МАКСА ВЕБЕРА

CHARISMATIC POWER OF CHARACTER IN THE CONCEPT OF MAX WEBER

У статті автори аналізують особливості вчення німецького вченого Макса Вебера про харизматичне панування, досліджують політико-філософські основи цього поняття, витоки та особливості застосування до сучасної політичної реальності.

Актуальність дослідження полягає в увазі особистості політичних лідерів, оскільки хід сучасного політичного процесу свідчить про істотний вплив особистісних якостей лідерів на формування і функціонування політичної влади. Механізм персоніфікації політичної влади означає асоціювання в масовій свідомості лідерства з конкретною людиною і зростання ролі і значення такої якості особистості лідера, як харизма. Аналіз джерел показує, що серед вчених відсутня загальна позиція як щодо веберівської концепції харизми, так і щодо можливості використання даного поняття в сучасних трактуваннях політичного лідерства і харизми.

Мета дослідження – харизматичне лідерство в політичній теорії Макса Вебера. *Методологія*: бібліографічний: аналіз, систематизація, теоретичних даних та літературних джерел, історичний: дослідження виникнення, формування та розвитку поняття політичного та харизматичного лідера.

Наукова новизна. Запропоновано підхід, в якому ґрунтовано особливості концепту харизма в політичній концепції Макса Вебера. Виокремлено підходи до застосування терміну «харизму» в сучасному політичному лідерстві. Вказано форми та типи харизми в сучасному політичному процесі.

Висновки. Феномен харизми має місце в малих і великих групах, де зустрічається персоніфікація ідеалів у процесі об'єднання, зближення та згуртування. Харизма в більшості випадків виникає в екстремальних історичних умовах, коли виникає відповідна соціально-психологічна необхідність. Базисом будь-якого панування (а відповідно кожного типу) та бажання підкорятися є віра, склад якої рідко буває простим. Кожен із виділених типів панування у тій чи іншій мірі потрібний в елементах інших типів. Таким чином, у Вебера немає задуму локалізувати історичну реальність жорсткими межами.

Ключові слова: політичний лідер, політична панування, рутина, харизма, харизматичний лідер.

In the article, the authors analyze the features of the doctrine of the charismatic dominion of the German scientist Max Weber, explore the political and philosophical foundations of this concept, as well as the origins and features of its application to modern political reality.

Since the course of the modern political process indicates a significant influence of the personal qualities of leaders on the formation and functioning of political power; the relevance of the study lies in the attention of the personality of political leaders, The mechanism of personification of political power means the association in the mass consciousness of leadership with a specific person and the increase in the role and importance of such a quality of the leader's personality as charisma. Source analysis shows that among scientists there is no common position regarding both the Weberian concept of charisma, and the possibility of using this concept in modern interpretations of political leadership and charisma.

Purpose of the study – charismatic leadership in the political theory of Max Weber. *Methodology*: bibliographic analysis, systematization, theoretical data and literary sources; historical analysis: study of the emergence, formation and development of the concept of a political and charismatic leader.

Scientific novelty. An approach is proposed in which the features of the concept "charisma in the political concept of Max Weber" are based. Approaches to the use of the term "charisma" in modern political leadership are highlighted. The forms and types of charisma in the modern political process are indicated.

Conclusions. The phenomenon of charisma takes place in small and large groups, where the personification of ideals occurs in the process of unification, rapprochement and rallying. Charisma most often arises in extreme historical conditions, when a corresponding social psychological need arises. The basis of any domination (and, accordingly, of each type) and the desire to obey is faith, the composition of which is rarely simple. Each of the distinguished types of domination is to some extent necessary in the elements of other types. Thus, Weber does not intend to localize historical reality with rigid boundaries.

Key words: political leader, political dominance, routine, charisma, charismatic leader.

Постановка проблеми. У гуманітарних науках на сьогодні немає єдиної думки як у відношенні концепції харизми Вебера, так і щодо ймовірності застосування даного поняття для розгляду сучасних соціально-політичних процесів. Необхідно відзначити той факт, що більшість підходів до пояснення феномену харизми, розроблених надалі, вбудовуються за принципом перетворення, розширення або критики веберівської інтерпретації поняття «харизми». При цьому необхідно визначити, що ж означає концепт «харизма» у різних сферах його вивчення. Це слово у перекладі з грецької означає «милість». Під нею мається на увазі винятковий авторитет деяких особистостей всередині будь-якої спільноти. Також слово «харизма» використовувалося в давньогрецькій міфології для визначення дару притягувати до себе інтерес з боку оточуючих людей. При цьому харитами називали давньогрецьких богинь краси, грації та витонченості. У християнстві цей термін означає дар Бога. У церковнослов'янських і українських перекладах новозавітних та інших текстах харизма зазвичай передається словом «благодать».

Особливості осмислення харизми в теорії М. Вебера. Поняття «харизми» у Вебера може бути співвіднесено: 1) з «релігійною харизмою» (в первісному сенсі носій харизми – це пророк, який мав величезний вплив на людей і зв'язок з Небом); 2) із поняттям військової політики. Поняття харизматичного авторитету грало велику роль у рамках дослідження Максом Вебером ідеальних типів держав [4, с. 120].

Феномен харизми має місце в малих і великих групах, де зустрічається персоніфікація ідеалів у процесі об'єднання, зближення та згуртування. Харизма в більшості випадків виникає в екстремальних історичних умовах, коли виникає відповідна соціально-психологічна необхідність. Якість харизматичного лідера, чинного на релігійному чи соціально-політичному полі, у деяких випадках містифікуються. Його вважають пророком, обраним, найбільшою історичною особою, рятівником, напівбогом, який здійснює велику місію, яка притягує його прихильників і послідовників. Подекуди навіть очевидні невдачі обертаються його прославленням (втеча розцінюються як порятунок, будь-які втрати – як обов'язкові жертви або підступи ворогів, безглузді твердження – як незбагненна мудрість). Серед відомих історії харизматичних особистостей можна виділити таких як Ісус Христос, Будда і пророк Мухаммед. До харизматиків відносяться, з одного боку, творці напрямів усередині світових релігій – Лютер і Каль-

він, з іншого боку, – великі державні і військові діячі, такі як Чингісхан або Наполеон. У ХХ ст. серед таких діячів можна виділити Гітлера та Муссоліні, Леніна, Сталіна та Троцького, а також Махатму Ганді та Мартіна Лютера Кінга. Потрібно відзначити, що властивість харизми не залежить від роду діяльності та її морально-етичного змісту: харизматичним лідером з рівним успіхом може бути і святий, і злочинець [5, с. 320].

Так, поняття «харизма», спочатку застосовувалося виключно в релігійному середовищі, але з часом набуло поширення як в політології, так і в інших гуманітарних науках завдяки роботам Вебера. При цьому його концепція харизми все ще залишається однією з найпоширеніших і розроблених у теоретичному та методологічному відношенні. Однак неоднозначність проблеми харизми і пов'язаних з нею явищ призводять до того, що існуючі трактування теоретичної спадщини Вебера стоять один від одного вкрай далеко і нерідко мало співвідносяться зі змістом, який вкладався автором у цей детермінант. Зазначимо також і те, що веберівська категорія «харизми» містить низку значень, більшість з яких швидше тільки заявлено, ніж досконально вивчено. Проблема харизми тісно співвідноситься з питаннями соціальних змін і нововведення, створення нових інститутів, а також проблемою підтримки і збереження політичного порядку, надання йому важливості і законності [8, с. 25]. Тут привертає увагу те що, що в Україні поняття «харизма», «харизматичний лідер» завоювали величезну популярність, тим не менше вони увійшли, швидше, в публіцистичний обіг. Вживання терміну «харизма» широким колом громадськості фактично звело його до ринкового синоніму популярності (знаменитості, чарівності) індивіда. У вітчизняній науці тема харизми практично випадає з наукового дискурсу. У вітчизняній політології харизма, як правило, вивчається в контексті історії політології (як одна з категорій класика соціально-політичних наук М. Вебера). Загалом у вітчизняній науці проблематика харизми не достатньо розроблена, порівняно зі світовою.

Мета дослідження – формування сучасного підходу до дослідження харизматичного лідерства в політичній теорії Макса Вебера.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «харизма» М. Вебер запозичив з ранньохристиянської літератури, й воно означає «богонатхненність». Цей термін застосовується до особистості, що виділяється з середовища «звичайних» людей й вважається наділеним надлюдськими

або, принаймні, винятковими здібностями: «вірність харизмі пророка, чи вождя на війні, чи видатного демагога на народному зібранні чи в парламенті якраз і означає, що людина подібного типу вважається внутрішньо «визнаним» керівником людей, що останні підкорюються йому не в силу звичаю, а тому, що вірять в нього [3, с. 24]. Причому не так важливо, чи дійсно ці здібності настільки незвичайні, головне, щоб такими їх бачили його послідовники, які фанатично віддані харизматичному лідерові й усякий сумнів у його видатних якостях розглядають як святотатство. І якщо бюрократичне лідерство є гранично безособове, то харизматичне лідерство носить, як правило, глибоко особистісний характер.

На думку вченого, політичне лідерство через вождизм еволюціонувало в становленні різного типу політичних систем. Наприклад, особливістю Заходу є політичний вождизм спочатку у вигляді вільного «демагога», який виник на основі міста-держави (тобто полісного укладу), що було характерно тільки для середземноморської культури, а потім у вигляді парламентського «партійного вождя», який встановився на ґрунті конституційної держави, вкоріненої лише на Заході. М. Вебер вважав, що підкорення такому лідеру уможливилось завдяки двом засобам, які апелюють до особистого інтересу тих, хто підкоряється, – це матеріальна винагорода і привілеї [3, с. 30].

Ми вважали за необхідне розглянути концепцію харизми Макса Вебера, оскільки саме він вивів це поняття за межі релігійної сфери. Завдяки його працям поняття «харизма» отримала широке поширення в гуманітарних науках: політології, соціології, антропології, історії, психології, і, звичайно ж, філософії. Також він вперше провів системний аналіз феномену харизматичного панування. Важливо те, що веберівська теорія харизми має безпосередній вихід у політичний простір. Більшість пояснювальних моделей феномену харизми так чи інакше ґрунтується на підході Вебера. У своїй праці «Три чисті типи легітимного панування» Вебер виділяє легальне, традиційне та харизматичне панування.

Легальне панування Вебер співвідносить з бюрократичним, яке зазвичай є обраним. Традиційне панування у розумінні Вебера базується на вірі у давні порядки. У такому типі влади особі підкоряються на основі її походження та традиційному успадкуванні влади чи усталеній звичці [10, с. 205].

Харизматичне панування має в своїй основі відданість особі володаря в силу його харизми, яка підтримується вірою в надзви-

чайні здібності, героїзм, силу духа та слова харизматика. Бажання підкорятися володареві виникає не через формальний статус, а через його особисті небуденні якості. Управлінський штат може бути сформований відповідно до харизми та особистої відданості, а не на основі фахових вмінь чи належності до певного привілейованого суспільного стану. Саме управління не буде орієнтуватися на правила чи традиції. Харизматична правотворчість у своїй суті є проголошенням рішення володаря чи мудреця і визнанням його громадою послідовників. Таке рішення буде обов'язковим доки не знайдеться інша особа, яка претендує на харизматичну значущість, що зможе протиставити йому власне конкурентне рішення [6, с. 85].

Макс Вебер наголошує, що явище харизми має виключно ірраціональний характер і базується на вірі у демагога, пророка чи вождя, які є носіями харизми.

Ще однією ключовою рисою харизми у розумінні Вебера є її відносність. Він співставляє маніакальне шаленство нордичного «берсеркера», чудеса здійснені певним пророком, чи демагогічний дар античного політичного лідера. Для нього харизматиками є такі різні діячі як Христос, Перікл чи Наполеон. Бо вирішальним є те, що вони діяли та здобували визнання відповідно до своєї харизми. Нам варто розширити цю думку та зазначити, що по суті Перікл, Наполеон чи Христос ретранслювали ті набори характеристик на уміння, що робили їх харизматичними в очах своїх послідовників відносно культури та цінностей суспільств у яких вони діяли. Тобто другою стороною харизми буде сам соціум, який визначає затребуваний тип якостей, що робитимуть особу харизматичною в очах громади. Умовний В.І. Ленін з його набором особистісних характеристик та риторикою, що лунала з його вуст, не зміг би себе проявити у часи Французької революції в силу іншого суспільного запиту на той час [9, с. 180].

Важливою характеристикою харизматичної влади у концепції Макса Вебера є необхідність постійних проявів успіху харизматичного лідера. Він значимий лише до того часу, доки зможе зберігати ознаки «Божої ласки», а в разі невдач його панування може бути поставлене під сумнів. Тому харизматик був під постійною загрозою втрати ореолу харизматичності, що дає нам змогу говорити про непостійність, обумовленість та тимчасовість харизматичної влади, яка часто прямо пропорційно залежить зовнішніх ознак успішності.

Особливість харизматичної влади є її тенденція до рутинізації, коли вже немає носія

особистої харизми. Це відбувається коли:
1) харизматичні новоутворення замінюються судовими прецедентами або просто прецедентами, започаткованими харизматиками. Тобто певні рішення харизматичного лідера стають нормою і повсякденністю. 2) штаб харизматичного управління перетворюється у легальний 3) міняється зміст самої харизми [1, с. 58].

Здобуття харизматичної спадкоємності може відбуватись у кількох формах:

– Пошуки ознак харизматичної кваліфікації відповідно до певних якостей, що роблять особу харизматичною.

– Гадання оракула, жереб чи інші способи

– Харизматична кваліфікована особа може визначатися через низку способів.

Класифікація харизми. Способами визначення харизматично кваліфікованих осіб є:

1) визначення самим носієм харизми через проголошення спадкоємця, що водночас є одним з найпопулярніших способів. Таким чином віра у власну легітимність харизми змінюється вірою в здатність легітимного успадкування харизматичної влади;

2) визначення харизматично кваліфікованими послідовниками, які визначаються «справжнього» покликаного у спадкоємці государя;

3) успадкування харизми, на основі віри, що харизматична кваліфікація може бути закладена у крові. Тут харизма пов'язується з приналежність до певного роду. Яскравими прикладами є середньовічний Захід та Японія з їхнім «правом первородства». У цьому випадку громада вірить не так в особистість володаря як в його «легітимне успадкування» влади. В цьому випадку позаповсякденний характер харизми набуває вагомий традиціоналістський відтінок. А владні претензії тепер стають незалежними від особистих якостей та прив'язаними приналежність до конкретної династії [2, с. 208];

4) ритуальне уречевлення харизми, що в своїй суті є вірою в передання або створення харизматичних якостей через: хірургічні маніпуляції, рукоположення, миропомазання тощо;

5) харизматична легітимність може перейти в демократичну процедуру шляхом виборів і отримання мандату з доброї волі підлеглих. В такий спосіб харизматична легітимність втрачає свій авторитарний характер, а харизматик стає одним із чиновників, обраним своїми підлеглими на основі їхніх уподобань [2, с. 210].

Політична філософія харизми. У повній відповідності зі своєю методологією Вебер

вивчає легітимні типи панування з точки зору характеру мотивації, що викликає послух. Він знаходить три можливі (типові) внутрішні виправдання, тобто основи легітимності, і відповідно до них розрізняє три типи панування. По-перше, традиційне, засноване на авторитеті «вічного вчорашнього»: авторитеті правил, освячених початковою значимістю і загальноприйнятою установкою на їх дотримання. Далі, легальний тип панування, що має в якості «мотиву поступливості» міркування інтересу, віру в обов'язковість легального встановлення і ділової «компетентності», обґрунтованої раціонально створеними правилами, тобто орієнтацією підпорядкування під час виконання встановлених правил. І нарешті, третій тип, який представляє особливий інтерес, – харизматичне панування, засноване на авторитеті незвичайного особистого привабливого дару, харизмі як якоїсь екстраординарної різької здібності, властивості індивіда, що виділяє його серед оточуючих його людей [4, с. 111].

Вебер вважає очевидним, що об'єднання та організації, що належать до того чи іншого чистого типу панування, в історичній дійсності виняткові. Базисом будь-якого панування (а відповідно кожного типу) та бажання підкорятися є віра, склад якої рідко буває простим. Кожен із виділених типів панування у тій чи іншій мірі потрібний в елементах інших типів. Таким чином, у Вебера немає задуму локалізувати історичну реальність жорсткими межами. Корисність систематизації полягає в тому, що «у кожному окремому випадку можливо розрізнити, які саме аспекти організованої групи можуть легітимно ідентифікуватися як підпадаючі під ту чи іншу категорію панування або дуже до них близькі». Як зазначає у зв'язку з цим Раймон Арон: «... саме тому, що дійсність невиразна, до неї потрібно звертатися з ясними думками; саме тому, що немає суто харизматичного чи традиційного панування, необхідно<...> чітко розділити ці два типи <...> Використовуючи лише чітко визначені поняття, ми можемо порівнювати відхилення їх змісту від реальності, розглядаючи численні окремі поняття тільки в їх поєднанні, ми можемо досягнути сукупність реальності» [1, с. 255].

Висновки. Таким чином, харизматичний тип панування базується на чомусь екстраординарному, незвичайному, ніколи раніше не визнавався, виступаючи альтернативою пануванню традиційного типу, яке тримається прихильністю до «раз і назавжди заведеного». У той же час і традиційний, і харизматичний типи панування спираються на особисті від-

носини між лідером і його послідовниками і в цьому відношенні відмінні від легального панування як безособового. Однак харизматичне панування якоюсь мірою протистоїть іншим типам панування, оскільки засновує свою легітимну значущість на незвичайній самовіддачі; харизматичний порядок протистоїть рутині повсякденності, яка поєднує її з іншими типами панування. На основі цього можливий дихотомічний підрозділ типів панування на позаповсякденний (харизматичний) і повсякденний (традиційний і легально-раціональний).

Загалом у західній політичній науці вважається, що традиційне панування характерне для доіндустріального суспільства, а бюрократичне – для індустріального, де лідер повинен продемонструвати певний рівень компетенції, просуваючись по певних рівнях бюрократичної кар'єри. Якщо тради-

ційне й бюрократичне лідерство функціонує в стабільних соціальних системах і пристосоване до вирішення повсякденних завдань (тому його М. Вебер називає рутинним), то харизматичне виникає при змінах функціонування соціальної та політичної системи.

Вчений вказував на три вирішальні й обов'язкові якості для політичного лідера, які не втратили своєї актуальності й у сучасних умовах: відданість справі (готовність на самопожертву), почуття відповідальності та окомір (здатність внутрішньо зібрано і спокійно аналізувати реальні обставини, відчувати політичний час). Можна з впевненістю говорити, що концепція М. Вебера про типи лідерства справила вплив на подальший розвиток теорій політичного лідерства, особливо в частині його типологізації. Обґрунтоване положення ми в подальшому використаємо до аналізу іміджевих характеристик лідерства в Україні.

Література:

1. Арон, Р. Етапи розвитку соціологічної думки. Київ : Видавництво Жупанського. 2004. 688 с.
2. Василик М. А., Вершинин М. С. Политология: словарь-справочник. Москва : Гардарики. 2005. 426 с.
3. Вебер М. Харизматическое господство. *Социс*. 1988. № 5. 38 с.
4. Гайденко П. П., Давыдов Ю. Н. История и рациональность. Социология Макса Вебера и веберовский ренессанс. Москва : Политиздат. 1991. 367 с.
5. Cavalli L. Charisms and twentieth-century politics. Max Weber, rationality and modernity. Ed. S. Whimster and S. Lash. L. etc.: Allen Unwin. 1987. P. 317–334.
6. Dow Th. An analysis of Weber's work on charisma. *The British journal of sociology*. 1978. Vol. XXIX. № 1. P. 83–93.
7. Greenfeld L. Reflections on two charismas. *The British journal of sociology*. 1985. Vol. 34. № 1. P. 117–132.
8. McCulloch A. Jesus Christ and Max Weber: two problems of charisma. *Max Weber studies*. London. 2005. Vol. 5. N 1.
9. Weber M. Economy and society. Ed. By G. Roth and C. Wittich. Berkeley etc. : univ. of California Press. 1978. Vol. 1–2. 1368 p.
10. Weber M. The sociology of religion. Transl. by E. Fis-coff. Introd. By T. Parsons. L. : Methuen, 1965. LXVII, 308 p.

References:

1. Aron, R. (2004). Stages of development of sociological thought, K. : Zhupansky Publishing House, 688 p. [in Ukrainian].
2. Cavalli L. (1997) Charisms and twentieth-century politics. Max Weber, rationality and modernity. Ed. S. Whimster and S. Lash. L. etc.: Allen Unwin. P. 317–334. [in English].
3. Dow Th. (1978) An analysis of Weber's work on charisma. *The British journal of sociology*. Vol. XXIX. № 1. P. 83–93. [in English].
4. Haydenko, P. P., Davydov, Y. N. (1991). History and rationality. Sociology of Max Weber and the Weberian Renaissance. M. : *Politizdat*, 367 p. [in Russian].
5. Greenfeld, L. (1985) Reflections on two charismas. *The British journal of sociology*. Vol. 34. № 1. P. 117–132. [in English].
6. McCulloch, A. (2005) Jesus Christ and Max Weber: two problems of charisma. *Max Weber studies*. London. Vol. 5. N 1. [in English].
7. Vasylyk, M. A., Vershinin, M. S. (2005). Political science: dictionary-reference. M. : Gardaryki, 426 p. [in Russian].
8. Weber, M. (1998). Charismatic Dominion. *Socys*. No. 5. P. 38. [in Russian].
9. Weber, M. (1978) Economy and society. Ed. By G. Roth and C. Wittich. Berkeley etc. : univ. of California Press. Vol. 1–2. 1368 p. [in English].
10. Weber, M. (1965) The sociology of religion. Transl. by E. Fis-coff. Introd. By T. Parsons. L. : Methuen. LXVII, 308 p. [in English].